

СЕКЦІЯ 1 ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 338.46:37(477)

Карзун І.Г.*головний спеціаліст департаменту наукової діяльності
та ліцензування
Міністерства освіти і науки України*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Розглянуто особливості розвитку ринку освітніх послуг в Україні в контексті зарубіжного досвіду. Виділено ключові завдання держави, які сприятимуть формуванню ринку освітніх послуг в країнах з трансформаційною економікою. Проаналізовано зарубіжний досвід регулювання ринку освітніх послуг. Визначено, що ефективне регулювання ринку освітніх послуг повинно передбачати досягнення таких результатів: фінансової ефективності сфери вищої освіти, забезпечення її доступності та якості.

Ключові слова: ринок освітніх послуг, державне регулювання ринку освітніх послуг, вища освіта, фінансування вищої освіти, доступність вищої освіти.

Карзун И.Г. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

Рассмотрены особенности развития рынка образовательных услуг в Украине в контексте зарубежного опыта. Выделены ключевые задания государства, которые будут способствовать формированию рынка образовательных услуг в странах с трансформационной экономикой. Проанализирован иностранный опыт регулирования рынка образовательных услуг. Определено, что эффективное регулирование рынка образовательных услуг должно предусматривать достижение таких результатов: финансовой эффективности сферы высшего образования, обеспечения ее доступности и качества.

Ключевые слова: рынок образовательных услуг, государственное регулирование рынка образовательных услуг, высшее образование, финансирование высшего образования, доступность высшего образования.

Karzun I.G. THEORETICAL ASPECTS OF THE EDUCATION MARKET OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE EXPERIENCE OF FOREIGN

In the article peculiarities of educational services market regulation in Ukraine in the context of foreign experience are considered. Pointed out main tasks of the state that'll influence educational services market formation in the countries with transformational economy. In the work foreign experience of educational services market regulation was analyzed. It was determined that effective regulation of educational services market must necessarily result in: financial efficiency of higher education sphere, providing of its availability and quality.

Keywords: market of educational services, national regulation of educational services market, higher education, higher education financing, availability of higher education.

В умовах ринкових перетворень Україна опинилась перед необхідністю створення ефективного й дієвого ринку освітніх послуг та реалізації потенціалу висококваліфікованих фахівців. Розвиток ринку освітніх послуг – необхідна умова інноваційних змін та забезпечення конкурентоспроможності країни на основі ефективного використання інтелектуальних ресурсів. З початком формування ринку освітніх послуг в Україні набули актуальності питання стосовно ступеня участі держави у сфері освіти.

Процес інтелектуалізації економіки, який набуває все більшого поширення у світі, зумовлює підвищення ролі системи вищої освіти у зростанні економіки. Фактично, рівень її розвитку та якості стає одним із головних чинників, що визначає загальний рівень конкурентоспроможності економіки країни. Отримані під час навчання знання та навички стають основою інтелектуального потенціалу економіки, визначальним фактором створення інновацій. Саме університетська наука в більшості високорозвинених країн є головною ланкою системи створення знань.

За таких умов більш значною стає інноваційна функція вищої освіти. Володіючи унікальним інно-

ваційним потенціалом, вища школа повинна стати рушійною силою переходу країни на інноваційний шлях розвитку, формування інноваційної культури нації. Тому дослідження процесів удосконалення й інтеграції вузівської науки в інноваційну систему регіону з метою прискорення його соціально-економічного розвитку є не тільки актуальною необхідністю, але і завданням важливого державного значення.

Певну увагу проблемам державного регулювання освітньої сфери в загальному контексті розвитку економіки знань приділяли відомі вчені Г. Беккер, Е. Боуен, Е. Денісон, Дж. Кендрік, Я. Мінсер, Т. Шульц. В роботах вітчизняних вчених Л.І. Антошкіної, Т.М. Боголіб, А.І. Бутенко, В.А. Вісяцева, В.М. Гейця, О.А. Грішньої, Б.М. Данилишина, Г.А. Дмитренка, Т.А. Заець, С.М. Злупка, І.С. Каленюк, О.А. Кратта, В.Г. Кременя, В.І. Куценко, Л.К. Семів, О.П. Сологуб, Д.М. Стеценка, Л.А. Янковської та інших висвітлені окремі організаційно-економічні проблеми функціонування системи вищої освіти. Проте ринкові умови функціонування вищої освіти вимагають напрацювання нових механізмів регуляторної діяльності держави в сфері її управління.

Метою статті є виявлення проблем та факторів, що визначають перспективи функціонування вищих навчальних закладів в умовах глобалізації та інноваційного розвитку України в контексті зарубіжного досвіду.

На сьогодні освіта є стратегічним ресурсом покращення добробуту людей, відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства, забезпечує національні інтереси, зміцнює авторитет і конкурентоспроможність держави на міжнародній арені. Як основа розвитку особистості, освіта виконує світоглядно-ціннісні та утилітарно-адаптивні функції відносно окремого індивіда.

Сучасні постіндустріальні економічні системи не можуть функціонувати і розвиватися без інноваційно-інтелектуального ресурсу. Інституцією, що забезпечує економіку цим необхідним та стратегічним ресурсом є освітній комплекс суспільства. Теоретик “нового індустріального суспільства” Дж. Гелбрейт наголошує, що “індустріальна система, в межах якої навчені та освічені кадри перетворились у вирішальний фактор виробництва, потребує високорозвиненої системи освіти” [5].

Ще одна проблема з якою зіштовхнулись спочатку на Заході, а тепер, у зв'язку із ринковою трансформацією економіки, і в Україні – це пошук оптимальних шляхів подолання суперечності між обсягами інформації, продиктованої суспільством та можливостями її засвоєння традиційними методами. Особливої гостроти цій проблемі додає те, що у сучасному світі панування інформаційних технологій знання перетворюється на основний засіб людської діяльності. Саме ця проблема значною мірою зумовила інтеграційні тенденції у світі, в першу чергу – появу Болонського процесу, адже спільна проблема вимагає спільних рішень.

Характер освіти як суспільного блага зумовлює те, що держава не лише регулює цю сферу, підтримуючи і забезпечуючи розвиток, а цілеспрямовано формує структуру останньої та визначає стратегії розвитку і функціонування [6]. Досягнення вищезазначених цілей у сфері освіти здійснюються державою через виконання відповідних функцій, структурованих наступним чином:

1. Формування стратегії розвитку національної освіти, інституціоналізація виробничих відносин в сфері освіти через законодавство, моніторинг та нівелювання невизначеності в умовах апробації;

2. Регулювання діяльності освітнього комплексу, що передбачає управління як самим процесом навчання, так і організаційно-економічним контролем роботи закладів освіти.

Регулювання ринку освітніх послуг повинно передбачати досягнення таких результатів: фінансової ефективності сфери вищої освіти, забезпечення її доступності та якості. Досягнення фінансової ефективності сфери вищої освіти є важливим та актуальним завданням для більшості розвинених країн та країн з трансформаційною економікою.

За останні 30 років в світі сформувались принципово різні моделі фінансування вищої освіти. Перша з них – орієнтація на створення вільного ринку у сфері вищої освіти. Теоретичною базою цієї моделі є неолібералізм, основа якого закладена в працях М. Фрідмена, Ф. Чаба та Ф. Хайека. Така модель фінансування вищої освіти популярна в США, Японії, Австралії, Південній Кореї, Новій Зеландії та країнах Південної Африки. Наприклад, на початку XXI століття бюджетне фінансування вищої освіти в США покривало 42,5% загальних витрат ВНЗ, у

тому числі 12,4% – за рахунок федерального бюджету, 27,5% – за рахунок бюджетів штатів, 2,6% – за рахунок місцевих бюджетів. Державні навчальні заклади отримують від адміністрації штату до 50% усіх фінансових надходжень, а приватні ВНЗ не мають майже ніякої підтримки. Прихильники цієї моделі асоціюють ВНЗ з автономним підприємством, яке діє на ринку так само, як і будь-яке інше підприємство. Однак поряд з підвищенням автономії неолібералізм вимагає посилення контролю з боку владних структур за використанням бюджетних засобів. Для такої моделі фінансування властива фінансова підтримка через стипендії, гранти для найобдарованіших, а не найбідніших студентів. Ця модель є відкритою для приватизації системи освіти [3].

Друга модель фінансування вищої школи – модель формування суспільного ринку у сфері вищої освіти. Теоретичною базою цієї моделі є концепція “гуманного капіталізму” (активної держави), розроблена Дж. Шумпетером, Дж. Гідденсом та Х. Майером. Така модель фінансування використовується в Канаді та деяких країнах Західної Європи (Великобританії, Іспанії, Італії) і характеризується рівновагою між активною допомогою держави та особистою відповідальністю в навчанні та кар’єрі. Ця модель націлена на часткове використання ринкових відносин у сфері вищої освіти й передбачає поступове скорочення державного фінансування (не в абсолютному вираженні, а в розрахунку на одного студента) з одночасним збільшенням частки приватного фінансування, у першу чергу за рахунок споживачів.

Наприклад, у Великобританії на початок XXI століття склалася така структура фінансування ВНЗ: 67% їхніх доходів формується за рахунок державного фінансування й 33% – за рахунок приватних джерел (кошти окремих громадян, кошти приватних фірм, доходи від платних послуг). Така модель є відкритою для часткової приватизації ВНЗ, а також для спільного управління діяльністю вищої школи всіма зацікавленими учасниками [3; 2].

Третя модель – антиринкова модель, орієнтована на блокування ринкових відносин у сфері вищої освіти. Теоретична база цієї моделі розроблена дослідницьким інститутом профспілок Європи (Брюссель) та дослідницьким центром профспілок працівників освіти Німеччини (Франкфурт). Така модель застосовується в більшості країн Західної Європи (Німеччині, Норвегії, Данії, Франції, Швеції, Фінляндії тощо). Позиція прихильників цієї моделі така: для подальшого розвитку «суспільства добробуту» держава повинна взяти на себе всю відповідальність за фінансування вищої освіти. Модель є закритою для будь-якої приватизації навчальних закладів. Так, абсолютна більшість ВНЗ Німеччини – державні, й навчання в них для студентів безкоштовне. При цьому більше 30% студентів отримують матеріальну допомогу або з федерального бюджету (33% всіх коштів), або з бюджетів земель (44,6%), або від громад (22,4%) [3].

Якщо говорити про Україну, то, на нашу думку, тут реалізується модель фінансування, яка орієнтована на створення вільного ринку у сфері вищої освіти. Це відповідає класичній моделі неолібералізму, яка передбачає поступове скорочення витрат на вищу освіту з паралельним упровадженням ринкових механізмів. Сьогодні у нашій країні відбувається скорочення державних витрат у відносному розрахунку із зануренням вищої школи в ринкове середовище. В умовах низького платоспроможного

го попиту обмежена частка населення спроможна платити за споживання освітніх послуг на платній основі. На наш погляд, вирішення проблеми платності освітніх послуг має відбуватися на основі використання різних джерел покриття витрат: приватних, державних, фінансових засобів підприємств та організацій, а також надання студентам кредитів чи грантів на навчання.

Основні напрямки розвитку систем вищої освіти в розвинених країнах багато в чому визначалися двома головними тенденціями: централізацією управління й диверсифікованістю типів ВНЗ і їхніх навчальних програм, що супроводжувалася децентралізацією управління на регіональних і муніципальному рівнях. Централізація в загальнонаціональному масштабі була обумовлена зростанням ролі вищої освіти в забезпеченні конкурентоспроможності країн на світових ринках, зростанням витрат на вищу освіту й необхідністю у зв'язку із цим твердого контролю за витратами державою коштів, а також підвищеними вимогами до якості навчання й наукових досліджень.

Централізація управління вищою освітою знайшла своє конкретне вираження в розробці загальнонаціональної політики в цій сфері, стратегії розвитку університетів і інших вищих навчальних закладів, устанавленні пріоритетів при розподілі фінансових ресурсів, здійсненні державних програм надання допомоги студентам. Ці завдання вирішувалися центральними органами державного управління у сфері вищої освіти: у США – міністерством освіти, у Японії – міністерством освіти, науки й культури, у Великобританії – міністерством освіти й науки, у Франції – міністерством національної освіти, у ФРН – федеральним міністерством науки й освіти.

Регіональні органи управління включають плани розвитку вищої освіти в плани економічного розвитку регіонів. У багатьох країнах у сфері освіти функціонують координуючі органи – у США, наприклад, координаційні ради в ряді штатів, у ФРН – постійна конференція міністрів земель, у Франції – національна рада вищої освіти й наукових досліджень, у Великобританії – комітет віце-канцлерів і ректорів університетів і т.д. Державний контроль при цьому є одним з методів управління, а автономія ВНЗ – однією з функцій управління.

Політика уряду Великобританії відповідно передбачає, що:

- університети повинні менше залежати від державного фінансування, більше покладатися на різні джерела доходів;
- асигнування держави на оплату праці викладачів і науково-дослідну діяльність повинні розмежовуватися. Працю викладачів варто оплачувати залежно від числа студентів і рівня навчання, а науково-дослідну роботу фінансувати тільки в університетах, які мають досить великий науковий потенціал;
- плата за навчання диференціюється в залежності не тільки від статусу університету, але й програм навчання;
- оплата праці викладачів також повинна диференціюватися;
- університети фінансуються державою за контрактами, у тому числі на виконання наукових робіт і надання послуг;
- університети знаходять додаткові джерела доходів і здійснюють програми безперервної освіти;
- система стипендій повинна замінятися системою позик.

У Франції державні університети із правової точки зору також є автономними. Відносини університету з державою регулюються угодами (контрактами), які університети складають із органами державного управління. У цих договорах фіксуються зобов'язання університетів перед державою відносно розвитку вищої освіти й наукових досліджень і зобов'язання держави перед університетами по фінансуванню й відкриттю викладацьких вакансій.

Державна система освіти у Франції централізована й регламентована законодавчими актами, декретами й інструкціями органів державного управління. Структура й функції ВНЗ, навчальні плани й програми, незважаючи на оголошену університетську автономію, значною мірою визначаються саме інструкціями міністерства національної освіти, дирекцією вищої освіти, яка вирішує багато оперативних питань у діяльності ВНЗ, дирекцією персоналу вищої освіти, яка вирішує кадрові питання, адміністративними й фінансовими службами [3].

Австрія нещодавно запровадила новий принцип розподілу прав і відповідальності міністерства освіти і університетів. Міністерство проводить дослідження ринку спеціальностей і фахівців, які потрібні зараз і будуть потрібні країні в майбутньому, замовляє і фінансує підготовку таких спеціалістів. При цьому університет бере на себе відповідальність за спосіб підготовки, за розробку потрібних програм і курсів. Міністерство не може директивно впливати на цей процес. І хоча деякі австрійські університети з побоюванням дивляться на збільшення відповідальності і обсягу роботи, до яких призводить автономія, німецькі університети вже виявили зацікавленість у такій моделі.

Аналіз проблеми університетської автономії й академічних свобод свідчить, що й у розвинених країнах ця проблема вимагає додаткових обґрунтувань. Тим більше, що останнім часом з'явилися нові фактори, що ускладнили пошук оптимальних рішень, які задовольняли б державу, академічне співтовариство, суспільство в цілому. Найважливішим із цих факторів є тенденція до масовості вищої освіти. В цих умовах держава, зацікавлена в зміцненні позицій країни у світі, не може повністю відмовитися від втручання у справи вищої школи. Світовий досвід підтверджує, що хоча використання ринкових відносин змушує комерційні організації в сфері освіти діяти відповідально, за допомогою одних лише ринкових принципів виявити й повно реалізувати потреби суспільства в підготовці фахівців неможливо.

Незважаючи на позитивні зрушення у розвитку освіти в ході її модернізації, в цій сфері зберігаються численні проблеми, які не дозволяють говорити про те, що вжиті заходи задовольняють суспільство. Серед назрелих проблем сфери освіти України слід виділити:

- нерозвиненість безперервної професійної освіти як механізму забезпечення поточних та перспективних потреб суспільства, що динамічно розвивається, й економіки в професійних кадрах необхідної кваліфікації;
- неефективність системи фінансово-економічних механізмів ресурсного забезпечення освітньої діяльності на всіх рівнях освіти;
- відсутність механізмів зосередження ресурсів на найбільш пріоритетних напрямках розвитку освіти;
- недостатня інтеграція освіти і науки;
- низький рівень залучення української освіти у світовий освітній простір.

На сьогодні в Україні сформовано всі основні елементи ринку послуг вищої освіти, які необхідні для його ефективного функціонування. Разом із тим існують проблеми, що уповільнюють розвиток даного ринку. Для їх вирішення потрібно здійснити наступні заходи:

- підвищити конкурентоздатність освітніх послуг вітчизняних ВНЗ, для чого провести аналіз їхньої якості з точки зору потреб регіонів, держави та світової спільноти у сфері професійної підготовки;

- реформувати сучасну мережу освітніх закладів із тим, щоб вона відповідала потребам економіки регіонів, інтеграції освіти й науки та інноваційним технологіям навчання;

- забезпечити рівний доступ до освітніх послуг вищої школи усім категоріям громадян, незалежно від рівня їх доходів, віку, здібностей та соціального статусу;

- посилити співпрацю між ВНЗ та підприємницькими структурами щодо мотивації роботодавців до співробітництва з вищими навчальними закладами, участі в розробці стандартів вищої освіти, надання баз для проходження практики студентами та першого робочого місця випускникам;

- удосконалити роботу із залучення до навчання іноземних студентів, оскільки збільшення їхньої кількості прямо впливає на фінансове становище навчального закладу, його престиж, оцінку ефективності його діяльності;

- удосконалити фінансування вищої освіти, збільшивши частку бюджетного фінансування тих напрямів підготовки, які є визначальними для регіонального розвитку та потреб інноваційного розвитку економіки, а також диверсифікувати джерела фінансування.

Запропоновані та інші заходи вдосконалення функціонування ринку послуг вищої освіти потребують більш детального вивчення, кожен із них може бути предметом окремого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Задумкин К.А. Региональная инновационная система: теория и практика формирования / К.А. Задумкин, И.А. Кондаков; под рук.д.э.н., проф. В.А. Ильина. – Вологда: Вологодский научно-координационный центр ЦЭМИ РАН, 2008. – 72 с.
2. Ржепішевська В.В. Проблеми та перспективи функціонування вищих навчальних закладів у регіональній інноваційній системі / В.В. Ржепішевська – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/7.htm>
3. Болонський процес – структурна реформа вищої освіти на європейському просторі. – Режим доступу: <http://kpi.ua/bologna>.
4. Другов О. Проблеми та напрями модернізації вищої освіти в Україні / О. Другов // Вісник КНЕТУ. – 2007 – № 5. – С. 127-134.
5. Антошкіна Л.І. Вища освіта в системі суспільних інтересів: [монографія] / Л.І. Антошкіна. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 284 с.
6. Каленюк І.С. Розвиток вищої освіти та економіка знань: [монографія] / І.С. Каленюк, О.В. Куклін. – К.: Знання, 2012. – 343 с. – (Сучасна наука).

УДК 330.34

Шатненко К.О.

*аспірант кафедри загальної економічної теорії
Одеського національного економічного університету*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються основні механізми стимулювання розвитку промислового капіталу, застосування яких здатне зробити вітчизняну промисловість спроможною відповідати на сучасні виклики. Визначена мета державної промислової політики, актуальної для даного етапу розвитку, та запропонований певний комплекс заходів для її досягнення.

Ключові слова: промисловий капітал, промислова політика, експортно-імпортна структура, попит, людський потенціал.

Шатненко Е.О. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО КАПИТАЛА В УКРАИНЕ

В статье рассматриваются основные механизмы стимулирования развития промышленного капитала, применение которых способно сделать отечественную промышленность способной отвечать на современные вызовы. Определена цель государственной промышленной политики, актуальной для данного этапа развития, и предложен определенный комплекс мероприятий для ее достижения.

Ключевые слова: промышленный капитал, промышленная политика, экспортно-импортная структура, спрос, человеческий потенциал.

Shatnenko K.O. THEORETICAL PRINCIPLES OF STIMULATING THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL CAPITAL IN UKRAINE

The article describes the basic mechanisms of stimulation of the development of industrial capital, which can create the ability for the domestic industry to respond to all modern challenges. There are the definition of the purpose of the industrial policy, which is relevant to this stage of development, and some propositions of specific measures to achieve the purpose.

Keywords: industrial capital, industrial policy, export and import structures, demand, human potential.

Постановка проблеми. Створення національного конкурентного передового базису промислового виробництва є запорукою успішного подолання масштабної соціально-економічної кризи. Перед нами стоїть завдання не просто пережити та перечекати

існуючий складний період, сподіваючись на чудо, або ж на те, що світова спільнота вирішить всі наші проблеми. Ми повинні самі приймати виважені та розумні рішення, взяти на себе всю відповідальність за наслідки. Наразі дуже гостро стоїть проблема ін-